

*Сергій Водотика (м. Херсон),
Володимир Петровський (м. Харків),
Сергій Куделко (м. Харків)*

Краєзнавець за покликанням долі: Микола Желєзняк

Рік тому, 26 січня 2018 р., пішов з життя відомий дослідник Слобожанщини Микола Матвійович Желєзняк (1946-2018), автор багатьох праць з історії Валківського району Харківської області.

Серед політиків і звичайного люду нерідко точаться розмови про те, що є дійсним багатством Валківщини (чи то будь-якого іншого району України і держави в цілому): чи багаті чорноземи, чи вугілля, чи щось інше? Так, все це є складовими національного багатства, як і багато іншого. Втім, історія людства давно вже довела (інша справа, що не всі народи належним чином засвоїли ці уроки), що дійсним багатством є люди. Саме вони орють землю, вирощують зернові і худобу, вчать дітей і лікують людей, пишуть книжки, будують нові будинки. Саме люди становлять основне багатство Валківщини і до цього багатства сміливо можна долучити Миколу Желєзняка.

Уся доля Миколи Матвійовича пов'язана з рідною для нього Валківщиною – тут він народився у селі Добропілля, жив і працював секретарем комітету ЛКСМУ школи, завідувачем відділу і другим секретарем районного комітету ЛКСМУ, інструктором райкому Комуністичної партії України, керував районною газетою, а після відновлення незалежності України у 1991 р. був заступником голови районної державної адміністрації і головою районної ради. При загальному трудовому стажі 42 роки тридцять шість було присвячено державній службі.

Доречно пригадати, що Микола Желєзняк дійсно присвятив своє життя служінню мешканцям району, дійсно пройшов у районі практично всі щаблі кар'єрної драбини завдяки невтомній і наполегливій праці, знанням, професіоналізму, компетентності, розумінню корінних інтересів Валківщини та її жителів. Він був ефективним державним менеджером, вірно служив справі, був комунікабельним і щирим у стосунках, вмів узгоджувати інтереси держави, області, району та потреби простих людей. Микола Матвійович користувався авторитетом серед валківчан, начальства, колег і підлеглих, був вихователем і взірцем для багатьох посадовців і звичайних людей.

Микола Желєзняк отримав вищу освіту на історичному факультеті Харківського державного університету імені О.М. Горького (нині – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна). Його диплом був присвячений історії Валківщини. Науковим керівником студента був відомий учений-історик І.Л. Шерман, який зумів закріпити у тоді ще молодій людині потяг до наукового пошуку, критичного мислення, розуміння

важливості історико-краєзнавчих досліджень, вміння оцінювати в історичних координатах поточні події. Останнє стало запорукою органічного, спокійного, можна сказати наукового сприйняття Миколою кардинальних трансформаційних змін кінця ХХ ст. – системної кризи радянського суспільства, розпаду СРСР, здобуття незалежності України, становлення приватного сектору та ринкової економіки, розуміння того, що саме курс на загальнолюдські цінності визначить майбутнє наших дітей і онуків, майбутнє України.

Не менш природно, що він чудово бачив і прекрасно розумів труднощі цього шляху, але був впевнений, що хазяйновитий, кмітливий і працелюбний слобожанин саме на цьому шляху зуміє заробити собі на достойне життя. А ось чого він не терпів, так це настроїв утриманства, нехлюйства, почуття меншовартості. Він своїм особистим прикладом довів, що кожний українець попри важкі життєві обставини може зробити успішну кар'єру, збудувати сім'ю, виховати дітей і онуків.

Історик-краєзнавець (і це у повній мірі стосується Миколи Матвійовича) – це в першу чергу Патріот – так, саме патріот. Він зберігає правду про минувшину своєї малої Батьківщини, бо без знання минулого наше суспільство приречене в кращому випадку на європейське заробітчанство, а в гіршому на повторення долі СРСР.

Здамося питанням, хто такий провінційний український краєзнавець-історик? Передусім, це ентузіаст, альтруїст, чи, як модно сьогодні казати, волонтер. На написання історико-краєзнавчих праць потрібно не лише витратити багато часу (що не завжди подобається домашнім, бо вдома завжди є безліч інших справ, а у Валках –

ще й справ по господарству). Потрібні нерви, натхнення і дуже багато копійки праці. Це пошук, групування, обробка та аналіз різноманітних джерел – архівних документів, старих газет, фотографій, споминів старожилів.

Нерідко доводиться виїздити на своєрідні екскурсії – оглянути, скажімо, у тому ж Старому Мерчику рештки збудованого Григорієм Романовичем Шидловським (1752–1820) – представником слобожанського козацького шляхетського старшинського і дворянського роду, палацово-паркового комплексу «Старомерчанський» – пам'ятку національного значення, визнану ще за часів Російської імперії історичною садибою. Про Шидловських і палац М.М. Железняк написав у своїй праці «Валківське дворянство». За більшовиків у маєток заселився зооветеринарний технікум, причому його вигляд було безжалюбно зруйновано. Не обійшли «увагою» комплекс і місцеві селяни у 1920-і роки – вони зруйнували і розікдали надгробки старовинного кладовища, повирубували дерева в саду, а ще у 1917 р. було пограбовано кінний і спиртний заводи. Додамо, що 16-17 квітня 2018 р. в палаці сталася пожежа, споруда частково втратила дах. Можливо, кращою пам'яттю Почесному громадянину Валківського району Миколі Железняку буде відновлення палацово-паркового комплексу «Старомерчанський» – передати його в добрі приватні хазяйські руки, відновити парк і всі будівлі, зробити готель з можливістю проводити корпоративи, весілля, нарешті – відновити горілчаний завод з унікальними старовинними технологіями. З прибутків створити музей Шидловських та слобожанської шляхти з куточком пам'яті Миколи Железняка. Це дасть роботу людям, доходи району і буде відродженням пам'яті, духовності, патріотизму. Будемо вважати це нашою пропозицією до харківської влади.

Микола Матвійович все життя збирав матеріали про рідну Валківщину. Впевнені, що районній владі варто зробити належні кроки для того, щоб іменна бібліотека М.М. Железняка поповнила фонди районної бібліотеки. Це буде теж справа пам'яті, виховання, повернення до джерел. Необхідно, як кажуть «сьогодні на вчора» всі праці, рукописи, службові й особисті документи відомого валківчанина передати до Державного архіву Харківської області, сформувати особистий фонд Миколи Железняка як краєзнавця, державного і громадського діяча, Почесного громадянина Валківського району, голови районної ради, депутата районної ради з 33-річним стажем, члена Спілки журналістів України. В обласному

архіві документи стануть доступними дослідникам і може з'явиться наукова праця про життєвий і творчий шлях Миколи Матвійовича. Ще одна пропозиція – встановити премію імені Миколи Железняка для відзначення кращих краєзнавчих праць з історії Валківського району.

Після накопичення джерельного матеріалу Микола Железняк обробляв і обмірковував зібране та писав праці. По суті, на пенсії він опанував нову професію – історика-краєзнавця. Це був рішучий і сміливий крок, зважаючи на вік і хвороби. Але для Миколи Матвійовича ця робота стала в радість, бо він був краєзнавцем за покликанням. У краєзнавчій роботі він вбачав свій внесок в розбудову нового життя, у виховання себе і своїх земляків в душі любові до рідної землі. В процесі написання книжок Микола Матвійович змінювався і сам, бо писав серцем і душею, залишаючись молодим за вдачею.

Звичайно, нашому герою вдалося далеко не все, не всі творчі плани здійснилися. І це є нормальним для творчої, самокритичної, розумної і мислячої людини, яким був Микола Матвійович. Але головне на ниві краєзнавства йому зробити судилося. Про рівень творів М.М. Железняка свідчить те, що його праці використовували і використовують науковці.

Микола Железняк став натхненним організатором і безпосереднім учасником відродження історичного краєзнавства на Валківщині. Так, 24 травня 1996 р. з нагоди 350-річчя м. Валки вперше в історії міста ним було організовано першу районну науково-практичну історико-краєзнавчу конференцію «Місто на краю Дикого поля» за участю місцевих знавців старовини, учителів історії, музейних і бібліотечних працівників Валківщини та науковців історичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Микола Матвійович очолював Валківське районне відділення Національної спілки краєзнавців, організовуючи на цій посаді вивчення та поширення знань з історії Валківщини. Другу районну науково-практичну конференцію краєзнавців «Слобожанського краю колиска» було проведено 15 вересня 2006 р., в якій вже традиційно взяли участь фахівці-історики. Дійсно життєдайні традиції у краєзнавчому русі Валківщини заклав Микола Матвійович.

Він відзначився не лише винятковими меценатськими якостями, що у повній мірі проявилось в організації краєзнавчого руху, а й напрочуд продуктивною комунікабельністю, воістину харизматичним впливом на людей, вмінням за-

лучати до вивчення історії Валківщини фахівців, у творчі плани яких до зустрічі з ним навіть теоретично не входило вивчення цього чудового куточка Слобожанщини й України.

Микола Железняк невтомно вчився, переймав кращий досвід організації краєзнавчого руху по всій Україні. Водночас він закономірно не лише пишався успіхами краєзнавців Валківщини, але й щиро ділився власними здобутками з колегами інших регіонів. Саме про це йшлося в його виступі на II З'їзді Всеукраїнської спілки краєзнавців 25 грудня 1996 р., у спілкуванні з делегатами III (29-30 жовтня 2003 р.) і IV (28 жовтня 2008 р. тоді це вже була Національна спілка краєзнавців України) всеукраїнських з'їздів краєзнавців.

Завдяки енергії і натхненню Микола Матвійович зумів об'єднати зусилля місцевих краєзнавців та пов'язаних з Валківщиною фахівців на комплексне і системне вивчення історії рідного краю – людей різного віку, професій, статі, місця проживання, тощо. Назвемо валківського ентузіаста Івана Федоровича Скотаря, директорки Валківського краєзнавчого музею Тамару Вікторівну Поліщук, київського професора-філолога Юлію Леонідівну Булаховську, миколаївського професора Петра Микитовича Тригуба, харків'янина Анатолія Дмитровича Гавриленка. Цей перелік можна продовжувати.

З особистих праць Миколи Железняка в першу чергу слід згадати тритомну історію Валківщини. Першою побачила світ монографія (другий том праці, вийшов друком 2013 р.) «Валківське дворянство», присвячена історії краю XVIII-XIX ст. та внеску валківської шляхти, української старшини і російського дворянства у поступ економіки і культури Валківського повіту Харківської губернії. Цією працею Микола Матвійович віддав данину пам'яті змодованій і вигнаній більшовиками з рідної землі еліті Валківщини, пам'ять про яку ще якихось 30 років тому здавалась загубленою навіки. В праці на широкому краєзнавчому матеріалі йдеться про козацький та імперський періоди історії Валківщини, про її українську колонізацію та про перетворення української козацької Слобожанщини в Харківську губернію.

У 2017 р. читачі ознайомилися з першим томом трилогії – це була «Древня земля Валківська». В ній проаналізовано історію краю від появи на Валківщині первісної людини до початку XVIII ст., причому Микола Матвійович ніби перегукується з іншим уродженцем Валківського повіту Євгеном Олександровичем Альбов-

ським та його хрестоматійною працею «Історія Харківського слобідського козачого полку (1651-1765 pp.)». В «Древній землі Валківській» М.М. Железняк охарактеризував дослідження археологами старожитностей району, роль скіфів, готів, половців і монголів в історії краю, освоєння території українськими козаками і селянами.

Нарешті в третьому томі «Валківщина у «божевільному» столітті» висвітлено нелегкі долі мешканців району у XX столітті – війни, революції, голодомор, будівництво комунізму і крах СРСР, відновлення незалежної України.

Віддати шану незаслужено забутим радянською владою загиблим валківчанам в роки радянсько-німецької війни 1941–1945 pp. – саме такою, здається, стала ще одна місія Миколи Железняка на краєзнавчій ниві. Так, істинну пам'ять про трагізм цих подій та списки тих валківчан, які не повернулися з тієї страшної війни краєзнавець поновив у нарисі про Валківський район у історико-меморіальній «Книзі пам'яті України. Харківська область».

Ще одній правдивій сторінці реальної історії району М. М. Железняк присвятив нарис в книзі «Пам'ять Чорнобиля» з аналізом не лише участі валківців у ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС, але й трагічної долі ліквідаторів.

Здобули свого читача й інші численні праці Миколи Матвійовича. Зокрема, варті уважного ознайомлення його мемуари «Вододіли життя: літературно-документальний нарис» (Харків : Федорко, 2018. – 318 с. Перше видання під назвою «Життя на вододілах: літературно-біографічна повість» була оприлюднена у Валках 2013 р.). У цій праці Микола Матвійович влучно і переконливо описує ті реалії повсякденного буття 1950-1970-х років, які нерідко обходять інші автори споминів. Причому, він жив і учився у школі на селі, а потім у Харкові, що дозволяє наочно порівняти особливості побуту селян і містян, дізнатися про ціни, мрії і забави сільських дітей і підлітків та зрозуміти реальності дії механізму радянської влади. «У матеріальному плані, – згадує Микола Матвійович реалії селянського буття 1940-1950-х років і що пояснює дешевизну продуктів на міських ринках до тих пір, поки за М. Хрущова колгоспникам почали платити гроші, повідрізали присадибні ділянки і обмежили кількість худоби, – всі селянські сім'ї виживали у той час лише за рахунок присадибного господарства. На харківські ринки йшло все найцінніше, що вирощувалось вдома у селі. З Харкова, продавши гусей, курей, яйця, огірки, помідори, капусту, яблука, завжди привозили з деся-

ток оселедців та французьких булок і дуже рідко – цукерок «Спорт», що мали дві половинки – молочну, криту білою глазур'ю, і коричневу, покриту шоколадом. Частіше все ж купували нам карамельки «подушечки» [Цитування за: Железняк М. М. Вододіли життя; літературно-документальний нарис. – Харків : «Федорко», 2018. – С.71-72].

Один з авторів цього допису викладає в університеті студентам курс «Історія України» і спогади валківського краєзнавця стали його органічною частиною. Особливо вражають студентів наступні спогади. «Мама, – пише М.М. Железняк, – працювала на ланці. Її ланки з цукровими буряками допомагали полоти, проривати, капати копачем солодкі корені, збирати їх у кучу, чистити і вивозити на цукрозавод усі її діти... Вічно заклопотана мама ніколи не встигала навіть поспіяти, хоча завжди вставала о 4 годині ранку. Адже треба було їй щодня вправити худобу: нагодувати, почистити, подоїти корову і відправити її в череду, прип'яти десь на пасовищі теля, нагодувати курей, кіз, приготувати на всю родину сніданок і обід, адже холодильників у той час не було і борщ на обід готували щоденно». Ось такою було доля радянської жінки-колгоспниці у 1950-і роки.

Микола Матвійович використовував будь-які можливості для донесення до читача своїх праць, зокрема й можливості районної газети «Сільські новини». Особливий резонанс серед широкої читачької аудиторії мали публікації з історії спорту на Валківщині (стаття «О спорт, ти – світ»), допис «Обереги духовності» з історії побудови церков на Валківщині у XVII–XIX ст. і наступної їх руйнації за радянської влади. По-новому оцінити причини, характер і наслідки селянського руху (чи як досить влучно казали у 1920-і роки «селянські розрухи») 1902 р. у Валківському районі дозволяє стаття «Провісники революції». Про долю видатних землячок з Валківщини радянських часів – кінозірки Валентини Серової та провідної солістки академічного російського народного хору імені М.Ю. П'ятницького Людмили Шляхової Микола Железняк розповів у книзі «Валківщина, ти моя коліска». Історія долі цих двох видатних артисток, які увібрали в себе «перлини душі народної» (так, до речі, називається один з нарисів про них М. М. Железняка), але прославляли не рідну українську культуру, а російську, наочно свідчить не лише про непросте життя артистів в Україні за часів СРСР, але чітко доводять – за рахунок кого і чого формувалась офіційна радянська культура – «соціалістична за змістом і національна за формою».

Звичайно, не міг оминати М. М. Железняк і події Другої світової війни (його батько, Матвій Іванович, на фронті отримав 5 поранень і два ордени) – у 1995 р. було опубліковано працю про участь валківців у війні і про їх життя під час гітлерівської окупації. Через 10 років, до 60-річчя капітуляції гітлерівської Німеччини, ці матеріали було доповнено, відредаговано й видано окремою книгою «Шляхами народного подвигу».

Валківський краєзнавець звертався і до оригінальних і незвичних тем, які лише сьогодні утверджуються у публікаціях вітчизняних дослідників. Так, у 2004 р. вийшла друком його монографія «Валківські Гіппократи», присвячена історії медичної справи у Валківському районі. Примітно, що головним героєм став відомий земський лікар Данило Михайлович Іванов, який до останнього дня свого земного шляху у 1943 р. лікував людей за будь-яких умов і політичних режимів.

Природно, що за рік чи два підготувати ґрунтовну краєзнавчу працю неможливо. Скажімо, Микола Матвійович понад 30 років збирав матеріали з історії освіти на Валківщині, причому опрацьовував їх з позицій батька, вчителя, районного керівника. Декілька разів змінювалася структура праці, в ній з'являлись нові сюжети і герої. Нарешті, у 2005 р. побачила світ робота «Невичерпних джерел криниця» з аналізом уроків поступу освіти у Валківському районі.

Кожний куточок України так чи інакше пов'язаний з долями людей – різних, з власними, навіть полярними, долями. Проте кожний з них залишив свій слід на цій землі, всі вони творили нашу історію. Так, з Валківщиною пов'язаний початок кар'єри у 1867–1869 рр. видатного російського правника, літератора і громадського діяча, геніального судового оратора і класика вітчизняного суду присяжних Анатолія Федоровича Коні, який зробив блискучу кар'єру у Санкт-Петербурзі. Інша доля судилася працівникам Валківської машино-тракторної станції, про що йдеться у праці «Валківська МТС та її люди». Але це теж історія Валківщини, без якої важко і деколи неможливо зрозуміти «забудькуватість» селян про Голодомор 1932–1933 років, голод 1946–1947 років в Україні і прізвиська тих активістів, які забирали останні крихти їжі у конаючих дітей своїх односельців.

Закінчують подібні дописи зазвичай патетично. Але цього не буде, оскільки не всі підготовлені Миколою Матвійовичем праці побачили світ. Сподіваємося, що найближчим часом вони будуть оприлюднені.

Список публікацій М.М. Железняка

- Железняк, М. М. Валківська машинно-тракторна станція та її люди / М. М. Железняк ; Валк. район. від-ня Нац. спілки краєзнавців України. – Валки : Железняк, 2009. – 20 с. : іл. – Бібліогр. в підрядк. прим.
- Железняк, М. М. Валківське дворянство / Микола Железняк. – Харків : Федорко, 2013. – 263 с. : іл., табл. – Бібліогр. в підрядк. прим.
- Железняк, М. М. Валківські Гіппократи : [з історії розвитку мед. закладів р-ну] / М. М. Железняк // Сіл. новини. – 1999. – 23, 30 берез.; 20, 27 квіт.; 11, 18, 25 трав.
- Железняк, М. М. Валківські Гіппократи / М. Железняк. – Валки : б. в., 1999. – 10 с.
- Железняк, М. М. Валківські Гіппократи / М. М. Железняк ; Валк. район. від-ня Всеукр. спілки краєзнавців. – Київ, 2004. – 35 с.
- Железняк, М. М. Валківщина у «божевільному» столітті / Микола Железняк. – Харків : Федорко, 2014. – 405 с. : іл. – Бібліогр. в підрядк. прим.
- Железняк, М. М. Валківщино, ти моя колиска / М. М. Железняк. – Валки : б. в., 2003. – 24 с. : іл.
- Железняк, М. М. Древні Валки мої : [до 335-річчя заснування міста] / М. Железняк // Сіл. новини. – 1981. – 21 листоп.
- Железняк, М. М. З історії районного часопису : [до 70-річчя газ. «Сіл. новини»] / М. М. Железняк // Сіл. новини. – 2000. – 10, 14, 17, 21 жовт.
- Железняк, М. М. Кінозірка із Бобирки : [уродженка Валок Валентина Серова] / М. Железняк // Панорама. – 1999. – 10 дек. – С. 12.
- Місто на краю Дикого поля : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 350-річчю Валок (24 трав. 1996 р.) / Валків. район. орг. Всеукр. спілки краєзнавців, Валків. краєзнав. музей ; [упоряд. : М. М. Железняк, Т. В. Поліщук ; під заг. ред. М. М. Железняка]. – Валки : б. в., 1997. – 47 с., вкл. обкл. – Бібліогр. в підрядк. прим.
- Железняк, М. М. Найвідоміший зі служителів Феміди : [про валк. період життя суд. діяча А. Ф. Коні] / М. М. Железняк // Сіл. новини. – 1999. – 7, 14, 21, 28 верес.
- Железняк, М. М. Найвідоміший зі служителів Феміди : (нарис про роки служби у Валках найвидатніш. суд. діяча та прокурора, блискуч. оратора дореволюц. Росії А. Ф. Коні) / М. М. Железняк. – Валки : Железняк, 2009. – 16 с. : іл. – (Вони служили у Валках). – Бібліогр. в підрядк. прим.
- Железняк, М. М. Невичерпних джерел крилиці : (з історії розвитку освіти на Валківщині) / М. М. Железняк. – Валки : б. в., 2005. – 99 с. : іл. – Бібліогр. в підрядк. прим.
- Железняк, М. М. О спорт, ти – світ! : [розвиток спорту на Валківщині] / М. М. Железняк. – Валки : б. в., 1998. – 72 с. : іл.
- Железняк, М. М. Обереги духовності : [з історії церкви на Валківщині] / М. М. Железняк // Сіл. новини. – 1999. – 7, 14, 21, 28 груд.; 2000. – 6, 11, 15, 25 січ.
- Железняк, М. М. Обереги духовності : З історії рід. краю / М. М. Железняк. – Валки : б. в., 1999. – 26 с.
- Железняк, М. М. Обереги духовності : іст.-краєзнав. нарис / М. М. Железняк. – 2-ге вид., іл. – Валки : б. в., 2000. – 43 с. : іл. – Бібліогр. в підрядк. прим.
- Железняк, М. М. Перлини душі народної : [з історії розвитку культури на Валківщині] / М. М. Железняк. – Валки : б. в., 2002. – 158 с.
- Железняк, М. М. Провісники революції : [до 100-річчя селян. Повстання на Валківщині] / М. М. Железняк // Сіл. новини. – 2002. – 9, 16, 23, 30 квіт.; 21, 28 трав.; 4 черв.
- Железняк, М. М. Провісники революцій : (селян. рух на Валківщині навесні 1902 р.) / М. М. Железняк. – Валки : б. в., 2002. – 30 с.
- Железняк, М. М. Слобожанського краю колиска : (матеріали другої район. краєзнав. конф.) / Валк. район. від-ня Нац. спілки краєзнавців України; [ред., упорядкув. М. М. Железняка]. – Валки : Железняк, 2008. – 55 с. : іл.
- Железняк, М. М. Справа № Р-3352 на спецпоселення, або Як «українець–селянин–куркуль» прогнозував розвал колгоспів : [про долю селянина с Валківщини Г. Л. Кравченка] / М. Железняк // Панорама. – 2000. – 27 окт. – С. 12.
- Железняк, М. М. У вогненні роки / М. Железняк // Книга пам'яті України. Харківська область. – Харків, 1995. – Т. 8. Райони: Валківський, Кегичівський, Коломацький, Краснокутський. – С. 19-30.
- Железняк, М. Хвилююче свято у Валках : [до 365-річчя заснування міста] / М. Железняк // Время регионів Харьковщины. – 2011. – № 38. – С. 13: фото.
- Железняк, М. М. Шляхами народного подвигу : (з історії Великої Вітчизняної війни 1941–1943 рр. на Валківщині) / М. М. Железняк. – Валки : б. в., 2005. – 64 с. : фото. – Бібліогр. в підрядк. прим.